

Олександр Володимирович Тімченко,

доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, м. Харків

Олександр Борисович Самохвалов,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник ад'юнктури – старший науковий співробітник Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ІНВАРІАНТА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті розглядаються основні теоретико-методологічні позиції щодо креативності як базової та професійно важливої компоненти професійного мислення співробітників правоохоронних органів України, позначаються шляхи становлення креативності професійного мислення персоналу правоохоронних органів.

Ключові слова: *креативне мислення, креативність, професійне мислення, професійний розвиток, співробітники правоохоронних органів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Професійна діяльність персоналу правоохоронних органів України вимагає виконання завдань, спрямованих безпосередньо на охорону законності та правопорядку, захист прав і свобод людини, боротьбу зі злочинами та іншими правопорушеннями. Від професіоналізму співробітників правоохоронних структур залежить ефективність блокування соціальних відхилень, локалізації соціальної напруги або правових конфліктів, можливість організації заходів превентивного характеру боротьби із злочинністю. Дієвість правоохоронців багато в чому визначається їх здатністю до нестандартних рішень, що в свою чергу пов'язано з високим рівнем розвитку креативності співробітників правоохоронних органів як інтегративної особистісної професійно важливої якості.

Численні дослідження показали, що характерні для сучасної практики правоохоронної діяльності висока нормативність, жорстка ієрархічність професійних взаємодій, бюрократизація діяльності в поєднанні з недоліками в організації праці, частим виникненням важко прогнозованих екстремальних ситуацій перешкоджають розвитку і прояву креативності в професійній діяльності співробітників правоохоронних органів.

Разом із тим досвід підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації правоохоронців вказує на те, що створення спеціальних умов, самоуправління креативною активністю в професійному розвитку та застосування спеціальних програм для забезпечення можливості максимального саморозкриття, самовираження, самовдосконалення і самореалізації особистості, активізації творчого потенціалу призводить до розвитку креативності і сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності правоохоронних структур щодо забезпечення законності і правопорядку, захисту прав та інтересів громадян, соціальних груп, суспільства і держави, попередження, припинення правопорушень, застосування державного примусу або заходів громадського впливу до осіб, які порушили закон та правопорядок.

Мета статті полягає в аналізі теоретико-методологічної сутності професійного мислення співробітників правоохоронних органів, в контексті розгляду креативності як базової характеристики професійного мислення правоохоронця у його фаховій специфіці, становлення креативності професійного мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку багатьох дослідників найбільш перспективним напрямом психологічного вивчення проблеми професіоналізму є його розгляд у нерозривному зв'язку із розвитком суб'єкта праці й визначення показників та критеріїв професіоналізму. До психологічних показників професіоналізму співробітників правоохоронних органів України можна віднести і креативність, як здатність до конструктивного нестандартного мислення та поведінки. В останні роки

проблематика креативності виходить за межі загальної психології і психології творчості та активно поширюється на різноманітні сфери професійної діяльності людини. У зв'язку з цим проблеми креативності стали активно розроблятися в психології професійного розвитку, професіоналізму та акмеології. Зокрема у найбільш поширених концепціях О. О. Бодальова[1], А. О. Деркача [2], Є. О. Клімова [4], О. К. Маркової [5], В. Д. Шадрикова[8] та ін. відмічається, що креативне мислення суттєво впливає на ефективність професійної діяльності в процесі професіоналізації особистості.

Психологічна концепція професіоналізму А. К. Маркової тлумачить креативність як складову особистісної компетентності, необхідну для становлення особистості в якості суперпрофесіоналу [5]. Суперпрофесіоналізм (вищий професіоналізм) представляє собою рівень, що характеризує професійну діяльність в її розквіті («акме»), в високих та творчих досягненнях, коли суб'єкт праці перетворюється на творця-новатора, суперпрофесіонала. Головною особливістю даного рівня є «вихід людини за межі професії», тобто творче її збагачення своїм особистим креативним внеском.

А. А. Деркач зауважує, що у концепції професіоналізму діяльності в особливих та екстремальних умовах розкрито необхідність формування професіоналізму за рахунок створення резерву креативності як функціональної можливості, що послідовно та довільно включається суб'єктом при ускладненні діяльності [2]. Тим самим учений відносить креативність до числа інваріант професіоналізму, яка проявляється не лише у високому творчому потенціалі, але і в спеціальних уміннях нестандартно, проте ефективно вирішувати професійні завдання.

Креативність виступає одним із ключових чинників професійного розвитку мислення співробітників правоохоронних органів, є унікальним конститувальним утворенням на межі особистісної та інтелектуальної сфери особистості, що виступає водночас проявом і показником рівня творчого потенціалу. Креативний потенціал правоохоронця характеризується низкою особливостей особистості, що обумовлює залежність креативності у

професійній діяльності від інших якостей особистості. Такими суб'єктивними якостями є: розвиненість інтелекту, яка спонукає людину до міркування, упорядкування знань, пошуку та аргументації власного рішення існуючої (можливої) проблеми; професійний кругозір, що визначає здатність до саморефлексії фахових знань, діяльності, раціоналізації або пропозиції оригінальних ідей; творча уява, що робить її необхідною умовою професійної творчості; відкритість новому у пізнанні (когнітивна відкритість) як ставлення фахівця до нової інформації, досвіду, легкість у сприйнятті нових ідей; спостережливість, яка дозволяє розрізнити ознаки та об'єкти, що мають незначні відмінності, помічати відмінності в подібному, бачити їх у швидкому русі, при зміненому ракурсі, дозволяє скоротити до мінімуму час сприйняття ознаки, об'єкта, процесу.

Креативність з наукової точки зору розглядається як складне, багатопланове, неоднорідне явище. В основі креативності співробітників правоохоронних структур закладені: життєвий досвід; спеціальна освіта; виховання; система творчих установок, спрямованих на конструктивний пошук; гнучкість, швидкість мислення; наполегливість у вирішенні проблеми.

Креативність в роботі правоохоронців – це здатність творчо розглядати вихідні дані, породжувати ідеї, що виходять за рамки стандартів та традиційних схем мислення, оперативно вирішувати проблемні ситуації правоохоронного змісту.

Креативне мислення є вищим пізнавальним процесом і полягає в породженні нового знання на основі творчого відображення і перетворення дійсності. Професійне мислення правоохоронця – переважно абстрактно-логічне, теоретичне, дискурсивне (розгорнуте), репродуктивне (за зразком) і продуктивне (креативне). Розвинені в достатній мірі перераховані види мислення дозволяють співробітникам правоохоронних органів вирішувати найскладніші правові проблеми, передбачати різні, в тому числі нестандартні, шляхи їх вирішення. Велике значення в процесі креативного мислення відіграє інтуїція, що характеризується мінімальною усвідомленістю і

відсутністю чітко виражених етапів. Професійна інтуїція правоохоронця є результатом багаторічного досвіду роботи [6].

Професійне мислення завжди пов'язане з використанням як репродуктивних, так і продуктивних, творчих компонент, при цьому треба відзначити, що в залежності від специфіки професійної діяльності й класів завдань, ці співвідношення виглядають дещо по різному. Однією з провідних характеристик професійного мислення є творча здатність фахівця бачити процеси, явища, ідеї у розвитку, динаміці, яка є провідною характеристикою як креативного мислення, так і креативної особистості. Професійне мислення як вищий рівень фахового мислення, за визначенням багатьох фахівців, відноситься саме до креативного мислення. Розгляд креативності як професійно важливої якості та креативного мислення як процесу, надає можливість виявляти як здібності до творчості, так і умови, що полегшують та стимулюють цей процес і розвиток зазначеної властивості, а також дозволяють оцінювати результати продуктивності професійного мислення в контексті креативного потенціалу особистості правоохоронця.

Креативний підхід вирішення правоохоронцями професійних задач – це стиль діяльності, що полягає в динаміці, яка змінюється оперативним спокоєм – вичікуванням результату, інкубацією нової ідеї, стратегічною рівновагою активності і раціональної пасивності. Креативність виштовхує на поверхню креативного поля необхідну довідкову інформацію, систему аргументів, серії гіпотез за механізмом вирішення проблеми, об'єктами та суб'єктами, можливими результатами.

Креативне мислення надає можливість випереджати результати прогнозованої дії, ініціювати необхідність пошуку, позбавитись консервативних форм прогнозованої діяльності; ініціювати правоохоронців на підбір альтернатив, їх порівняння, синтез, класифікацію, доопрацювання, раціоналізацію; розширювати кордони рефлексивного аналізу, застосовувати елементи аналогій (логічних та парадоксальних).

На етапах професійного розвитку співробітників правоохоронних органів, основним змістом яких є придбання професійного досвіду, засвоєння і відтворення необхідних професійних знань і навичок, успішне виконання діяльності вимагатиме більшою мірою вміння слідувати інструкціям і приписам, діяти на основі перевірених, загальноприйнятих методів. Таким чином, і на рівні діяльності креативність в такі періоди затребувана в незначному ступені, так як відступлення від професійних норм і стереотипів без накопичення певної кількості професійного досвіду підвищує ймовірність виникнення ризикованих професійних ситуацій. Отже, на репродуктивних етапах професійного розвитку креативна активність особистості (творча компонента професійного розвитку) затребувана лише в тій мірі, в якій сприяє придбанню нового досвіду в правоохоронній діяльності (враховуючи, що процес пізнання завжди передбачає наявність суб'єктивної новизни для того, хто пізнає).

Креативність не повинна перешкоджати слідуванню необхідним нормам та шаблонам в професійній діяльності, що забезпечує її безпечність та ефективність для всіх суб'єктів складної системи правоохоронної діяльності. Управління креативністю як психологічною основою продуктивного мислення повинно зводитись до обмеження її проявів в професійній діяльності як на рівні самосвідомості, так і на рівні діяльності. Ситуацію, в якій правоохоронець усвідомлює необхідність здійснення цілеспрямованої діяльності в умовах, що не дозволяє використовувати лише наявний у нього досвід або обмежувати його, ми називаємо ситуацією застосування креативних методів.

Застосування креативних методів вирішення професійних задач в правоохоронній сфері характеризуються тим, що вони створюються правоохоронцями для досліджуваної ситуації. Це методи, породжені креативністю, є закономірною відповіддю на поставлену проблему. Застосування даних методів може: випереджати проблему (перспективні креативні методи); спрямовуватись на вирішення ситуації шляхом застосування отриманого досвіду в майбутніх аналогічних ситуаціях (ретроспективні

креативні методи); конструктивно вирішувати актуальну проблему (актуально спрямовані креативні методи). Креативні методи будуються на знанні інтуїції як форми згорнутого мислення та евристиці – як системі перетворення інформації [3].

Застосування креативних методів супроводжується: підвищенням якості функціонування всього організму; підвищенням відображень зовнішніх впливів (вплив на психіку ззовні); посиленням боротьби мотивів і аргументів; мобілізацією емоцій на раціоналізацію діяльності в обмежених просторово-часових рамках; необхідною адаптацією психіки до напружених умов [3].

Класифікація співробітників правоохоронних органів як учасників креативного процесу дозволяє диференціювати їх залежно від ставлення до нових ідей, діяльності суб'єкта, а також якісної своєрідності процесів мислення, та визначати як адапторів або креаторів [7].

На підставі низки критеріїв можна визначити, в чому конкретно можуть полягати на психологічному рівні відмінності між двома зазначеними типами.

Щодо стилю здійснення правоохоронної діяльності адаптору властива акуратність і надійність. У виконанні покладених на нього обов'язків він діловитий та дисциплінований. На нього в більшості випадків можна покластися, тому що всю роботу він виконує якісно. Схильність адаптора до методичності дозволяє йому досить ефективно здійснювати рутинну діяльність, він може акуратно і докладно виконувати навіть одноманітну роботу. При цьому він не схильний йти на ризик, іноді навіть обґрунтований. У всьому адаптор справляє враження людини відповідальної. Натомість креатор може здатися недисциплінованим щодо виконання своїх обов'язків. Найчастіше справляє враження людини поверхневої і несерйозної. Здатний до якісного і ґрунтовного виконання рутинної і повсякденної роботи тільки протягом короткочасних поривів. Креатор схильний делегувати рутинні функції іншим посадовим особам або уникати їх зовсім. В процесі досягнення поставлених цілей не дуже охоче використовує вже відомі засоби. Виглядає не дуже ґрунтовним і практичним, часто шокує оточуючих.

В аспекті специфіки мислення адаптор схильний швидше вирішувати поставлену задачу, ніж знаходити нову проблемну область. Він шукає вирішення проблем в апробованих і зрозумілих (очікуваних) напрямках. Схильний плутати цілі та засоби. Тоді, як креатор скоріше буде відшукувати нові проблемні області та нові рішення вже поставлених завдань. Вирішувати рутинні завдання йому просто нецікаво. Він цікавиться всіма супутніми аспектами проблеми, компетентний у роботі з ними. У зіткненні з новими і нестандартними ситуаціями відчуває себе «як риба у воді». Але при необхідності вирішувати задачу або проблему вже відомими і апробованими способами йому нецікаво.

Стиль роботи в групі адаптора характеризується чутливістю до інших людей, сприяє згуртуванню та кооперації в групі. У зв'язку з тим, що він схильний до стабільних і стійких відносин, адаптор не надто любить незвичайні форми поведінки партнерів по спілкуванню, а також сам намагається не здійснювати незвичайних і незрозумілих іншим вчинків. Креатор може створювати загрозу згуртованості і кооперації в робочому колективі в силу схильності до нестандартної поведінки. Крім цього, часто він зацікавлений в тому, щоб активувати стійку групу з тим, щоб в ній відбулися хоч будь-які зміни.

Ступінь залежності адаптора від оточення обумовлює ситуацію, в якій він рідко кидає виклик існуючим правилам. Якщо і кидає, то тільки тоді, коли забезпечений суттєвою підтримкою. Його більше влаштовує стабільність у відносинах. Часто він невпевнений у собі, реагує на критику з показною згодою. Однак така реакція адаптора може супроводжуватися глибокими переживаннями: чутливий до тиску і влади; може досить довго миритися з ситуацією, яка його не влаштовує; поступливий, комфортний; віддає перевагу можливості не вплутуватись в конфлікт, ніж доводити свою правоту. Йому часто бракує конфліктної компетентності як уміння ефективно використовувати конфлікт для вирішення завдань, що постають перед ним. У той же час креатор часто кидає виклик

правилам, не проявляє особливої поваги до традицій. Його часто не хвилює, що в результаті його дій може виникнути конфліктна ситуація. Виглядає впевненим у собі і незалежним у період продукування ідей. Однак у період виконання рутинних функцій протягом коротких проміжків часу може втрачати впевненість у собі і ставати пригніченим і схильним до впливу. Не потребує згоди і підтримки для формування віри у що-небудь в умовах критики. Може відстоювати свою точку зору, якщо впевнений у її правильності, до кінця. При цьому креатору може бути зовсім не важливо, наскільки його точка зору користується підтримкою. Може створювати дисонанс в колективі.

Якості керівника адаптора дозволяють ефективно управляти вже існуючими структурами. Але у випадку кризи він може виявитися не дуже ефективним керівником. Важливий для повсякденного функціонування організації. Однак іноді його необхідно виводити зі звичної обстановки. Креатор схильний брати на себе управління в непередбачуваних ситуаціях. Дуже ефективний у періоди незапланованої кризи або у процесі профілактики такої кризи.

Вище описані ідеальні представники зазначених типів. В реальності кожній людині властивий певний набір якостей, які можуть належати до списку особистісних особливостей як адапторів, так і креаторів [7].

В певні періоди професіоналізації, коли для успішного виконання професійних функцій працівникам правоохоронних структур необхідно опанувати діяльність, яка передбачає певною мірою однотипне застосування засвоєних раніше знань, умінь і навичок, реальне професійне «Я» і ідеальне професійне «Я» не стають для особистості «об'єктами» свідомого, спрямованого зіставлення. В періоди накопичення професійного досвіду успіх професійного розвитку забезпечується переважанням в ньому репродуктивної компоненти. при цьому спрямованість самосвідомості необхідна для максимальної концентрації уваги суб'єкта на засвоєнні необхідного професійного досвіду, що й забезпечує творче перетворення професійної Я-

концепції. Ситуація, коли старі способи діяльності та система професійних відносин, що склалась, вже не дозволяють суб'єкту досягти необхідного результату та отримати задоволення від своєї діяльності, а нові способи та відносини ще не сформовано, відбувається активізація його креативності. Це також вимагає своєчасних керуючих впливів як з боку самого суб'єкта професійної діяльності, так і з боку суб'єктів, які забезпечують психологічний супровід його професійного розвитку.

При цьому в процесі професійного розвитку постає питання управління креативністю як засобом підвищення результативності відомих і знаходження нових способів і форм організації психологічного супроводу. Це є особливо важливим в ситуаціях професійної кризи, коли необхідно відмовитися від сталих стереотипів мислення, неактуальних і неадекватних новій ситуації професійних установок і перейти на новий рівень виконання діяльності.

Висновок. Управління креативністю в ситуації професійної кризи є необхідним щонайменше в двох основних аспектах: пошук нових ідей, усвідомлення нових мотивів і цілей професійної самореалізації в плані креативного саморозвитку. Готовність до таких керуючих впливів може бути сформована в ході проведення спеціально організованих семінарів і тренінгів, метою яких є формування креативності, як базової та інтегральної характеристика творчого потенціалу особистості, а також як специфічного базового утворення на межі особистісної та інтелектуальної сфер суб'єкта. Ефективне управління креативністю суттєво впливає на продуктивність й рівень розвитку професійного мислення співробітників правоохоронних органів.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. З огляду на сказане подальшого опрацювання потребують задачі професійного розвитку співробітників правоохоронних органів для визначення напрямів системного пошуку механізмів та способів управління креативною активністю правоохоронців в професійній діяльності.

Список використаної літератури

1. Бодалев, А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – СПб. : Изд-во «Речь», 2004. – 440 с.
2. Деркач, А. А. Акмеология : личностное и профессиональное развитие человека. Кн. 1-5. Кн.3 : Акмеологические резервы развития творческого потенциала личности. / А. А. Деркач. – М. : РАГС, 2000. – 538 с.
3. Зорин, Г. А. Криминалистическая методология / Г. А. Зорин. – Мн. : Амалфея, 2000. – 608 с.
4. Климов, Е. А. Введение в психологию труда : [учебник для вузов] / Е. А. Климов. – М. : Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
5. Маркова, А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
6. Скабелина, Л. А. Психологические аспекты адвокатской деятельности : монография / Л. А. Скабелина. – М. : Федеральная палата адвокатов, 2012. – 229 с.
7. Сербиновская, Н. В. Психология инновационной деятельности. Курс лекций : Учебное пособие для студентов, обучающихся по направлению подготовки «Инноватика» / [сост. Н. В. Сербиновская]. – Южно-Российский государственный университет экономики и сервиса. - Шахты : ЮРГУЭС, 2012. - 88 с.
8. Шадриков, В. Д. Психология деятельность и способности человека: Учебное пособие, 2-е изд., перераб. и доп. / В. Д. Шадриков. – М. : Издательская корпорация «Логос», 1996. – 320 с: ил..

Стаття надійшла до редакції 10.09.2014

Тімченко А. В., Самохвалов А. Б. Креативность как инварианта профессионализма сотрудников правоохранительных органов

В статье рассматриваются основные теоретико-методологические позиции относительно креативности как базовой и профессионально важной компоненты профессионального мышления сотрудников правоохранительных органов, обозначаются пути становления креативности профессионального мышления персонала правоохранительных органов.

Ключевые слова: *креативное мышление, креативность, профессиональное мышление, профессиональное развитие, сотрудники правоохранительных органов.*

Timchenko O. V., Samokhvalov O. B. Creativity as an invariant professionalism of law enforcement bodies

The article considers theoretical and methodological creativity positions of the law-enforcing bodies of Ukraine employers' skillful thinking basic and professionally important component designates law-enforcing bodies of Ukraine professional thinking staff formation creativity path.

Law enforcement officers' creativity from the scientific point of view is considered as a complex, multi-faceted, non-uniform phenomenon, based on experience; special education; treating; creative installation system, aimed at a constructive search; flexibility, thinking speed; persistence in solving the problem. Law enforcement creativity - is the ability to consider creatively main data, to produce ideas that go beyond the standards and traditional thinking patterns, law enforcement content problem situations quick solvation.

In the process of professional development the management creativity question rises as a mean of increasing effectiveness, of known and finding of psychological support organization new ways and forms. This is particularly important in the professional crisis situations, when it is necessary to abandon of the thinking stereotypes, irrelevant and inappropriate new situation of professional attitudes and activity performance new level through the use of legal interventions.

Managing creativity in professional crisis situation becomes popular, at least in two main aspects: the search for new ideas, new awareness of the self-realization professional motives and goals terms of creative self-development. Readiness for such control action can be formed in the course of seminars and trainings carrying out with the aim develop creativity as a basic and integral characteristics of the creative potential, which significantly affects the productivity and professional development of creative thinking professional law enforcement officers.

Keywords: *creative thinking, creativity, professional thinking, professional development, employers of law-enforcing bodies.*